

Harîrîzâde mehmed
kemâleddîn
rûşen-i dîl-nüvâz
Bir GÜLşen-i râz şerhi

Hazırlayan: Cengiz Gündoğdu

TASAVVUF
KLASİKLERİ

EVRI
KİTAP

ÖNSÖZ

İslâmî ilimlerin hemen her dalında yazılmış telif eserlerden bazılarına farklı zamanlarda ve coğrafyalarda birden çok şerh yazıldığı olmuştur. Şerhi çokça yapılmak ve şerhe konu olmak bakımından etrafında şerh geleneği oluşmuş birçok eser vardır. Bu bağlamda zikredeceğimiz eserlerden biri de Mahmûd-ı Şebüsterî (ö. 720/1320)'nin *Gülşen-i Râz*'ıdır. Bu eser, devrin fikir ve düşünce yapısını yansıtmayı, tasavvufî düşünceyi ana hatlarıyla anlatması, klasik edebiyatın mazmunlarını ihtivâ etmesi bakımından tasavvuf literatürünün önemli örneklerinden biridir.

Tasavvufun temel doktrinel konularının özellikle vahdet-i vücûdun şiir diliyle ele alındığı bu temel eser, yazıldığı tarihten itibaren birçok âlim, sûfî ve şâire ilhâm kaynağı olmuş, tüm beyitlerinin şerhi yanında müstakil beyitlerinin şerhinden oluşan veya ondan iktibas yoluyla oluşturulan birçok eser kaleme alınmıştır. Yazılan bu eserler geniş bir coğrafyada klasik İslâm edebiyatına ve tasavvuf felsefesine renk katmıştır.

Farsça dilinin konuşulduğu İran, Pakistan ve Hindistan'da çok iyi bilinmekte olan bu eser, tabiatıyla en çok Farsça olarak şerhedilmiştir. Osmanlı döneminde de Anadolu'daki birçok yazar eseri Farsça şerhetmişlerdir. Bununla birlikte eserin Osmanlı Türkçesi ile yapılmış birçok tercüme ve şerhi bulunmaktadır.

Batı'da da çok erken dönemde *Gülşen-i Râz*'ın farkına varılmış, Fransız gezginlerden François Bernier (1625-1688) ve Jean Chardin (1643-1713), *Gülşen-i Râz*'ın başucu bir kitap olduğundan bahsetmişlerdir.

Gülşen-i Râz okumaları için Osmanlı'nın son dönemlerinde camilerde ve değişik mahfillerde ders halkaları da oluşturulmuştur. Günümüzde de bu esere yönelik bir ilginin teşekkül etmesinin, daha önce yapılan şerhlerin dilimize yeniden kazandırılıp, akademik çalışmalarla desteklenmesinin tasavvufî literatüre zenginlik katacağına inanıyoruz. Zira kültür tarihimizin bir mirası olarak bize intikal eden bu klasik eser ve şerhlerinin, geçmişte olduğu gibi günümüzde de düşünce ve gönül dünyamızı besleyeceği ehline aşîkârdır.

Aynı konu etrâfında örgülenen fakat her biri farklı meşreb, muhît, düşünce, anlayış ve üslûbun temsilcisi olan şârihlerin şerhlerindeki renklilik ve zenginlik, şüphesiz şerh edilen eserin mânâ derinliği ile doğrudan alakalıdır. Bir eseri olduğu kadar şerhini de renkli, zengin ve değerli kılan; şârihlerin şerh ettikleri eserin içeriğini sahiplenmeleri, belki kendilerini onda bulmaları; üzerinde durdukları konudan istifâde talepleri, sebep-sonuç ilişkisi kurmaya yönelik arayışları, olgulara müdahale ve tasarrufları ile geleceğe yönelik projeksiyonlarıdır.

Şerhlerde farklı husûsiyetlerin yansıtılmış olmasında, üretildikleri dönem, tarihi ve sosyal doku, edebî çevre, dinî anlayış ve kültürel şartlardan kaynaklanan farklılık ve değişimlerin de rolü vardır. Dolayısıyla şerhler bu olguları görme ve tespit etme bakımından da önemli kaynaklardır.

Amil Çelebioğlu bu hususla ilgili şu değerlendirmeyi yapmıştır: “Eski şerhlerde ileri sürülen fikirlerin, yorumların, isabetli, metodu, haklı veya haksız ne kadar münakaşa ve tenkit edilirse edilsin onlar, günümüzde kaybolan veya değişen kültür dünyamız ve kültür tarihimiz hatta

tefekkür tarihimiz açısından değerlendirilmemiş en zengin ansiklopedik kaynaklarımız olmakla ayrı bir ehemmiyeti haizdir.” (Amil Çelebioğlu, “Yunus’un Şiirleriyle İlgili Şerhler”, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, MEB Yay., İstanbul 1998, s. 547).

Gerek elinizdeki bu çalışma gerekse daha önce hazırlanmış olduğumuz Hüseyin Bey (*Gülşen-i Râz Şerhi*, İstanbul 2006) ve Avni Konuk (ö. 1937)’un (*Gülşen-i Râz Tercüme ve Şerhi*, İstanbul 2011) *Gülşen-i Râz*’a yapmış oldukları tercüme ve şerhler, milli kültürümüzün yapı taşları olan eserlerin günümüz okuyucusuna ulaştırılması niyetinin bir ürünüdür. Bu niyetle yapılacak çalışmalarla umûmî ve husûsî kütüphânelerde seyirlik olarak kalmış veya kaybolmaya mahkûm birçok eserin günümüz okuyucusunun bilgi ve gönül dünyasına sunulması en büyük temennimizdir.

Rûşen-i Dil-nüvâz, Mahmûd-ı Şebüsterî’nin *Gülşen-i Râz* mesnevîsinin Muhammed Lâhîcî (ö. 912/1506) tarafından yapılan şerhinin (*Mefâtîhü’l-i’câz fî Şerh-i Gülşen-i Râz*) Harîrî-zâde Mehmed Kemâleddîn (ö. 1299/1882) tarafından kısmî ilâvelerle hazırlanmış fakat tamamlanamamış muhtasar tercümesidir. Eserin tamamlanamamış olması bu çalışmamızı yapmaya engel teşkil eden bir gerekçe olmamıştır. Zira eser bu haliyle de orijinaldir ve yayınlanmaya değerdir. Temennimiz eğer bir başka nüshası varsa ortaya çıkarılıp bu çalışmanın ikmâl edilmesidir.

Çalışmamızda, sırasıyla Mahmûd-ı Şebüsterî ve *Gülşen-i Râz*’ı, Şeyh Muhammed Lâhîcî ve *Mefâtîhü’l-i’câz fî Şerh-i Gülşen-i Râz*’ı ile Harîrî-zâde ve *Rûşen-i Dil-nüvâz*’ı hakkında tanıtıcı bilgiler verilmiş daha sonra da, *Rûşen-i Dil-nüvâz*’ın metni Türkçe harflere aktarılarak, kaynak tespiti, açıklama ve notlarla metin ikmâl edilmeye çalışılmıştır.

Bu vesile ile otuz iki yıllık hayatına Bursalı Mehmet Tâhir’in, “fazilet ve kemâlini göstermeye yeter” dediği, tasavvufa dair Arapça ve Türkçe olmak üzere kırktan

fazla eser bırakmış olan “Nev-nihâl-i bağ-ı ilm ü mâ’rifet”, “Müteahhirîn-i meşâyihün mümtâzlarından” Harîrî-zâde merhûmu tasavvuf kültürümüze yapmış olduğu katkılardan dolayı rahmetle ve minnetle anıyorum. Bu arada metni okuyarak tashih lütfunda bulunan Prof. Dr. Osman Türer hocama ve Prof. Dr. Ali İhsan Pala’ya teşekkür ediyor, çalışmamızın *Gülşen-i Râz* ve şerhleriyle ilgili yapılacak araştırmalara katkı sağlamasını diliyorum.

Cengiz GÜNDOĞDU

Erzurum- 2021

MAHMÛD-I ŞEBÛSTERÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE GÛLŞEN-İ RÂZİ

A- Hayatı

Mahmûd-ı Şebüsterî'nin tam adı Şeyh Sa'düddîn Mahmûd b. Emînüddîn Abdülkerîm b. Yahyâ Şebüsterî Tebrîzî'dir. İran edebiyatı, kültürü ve tasavvufunun ana merkezlerinden biri olan Tebriz'in kuzeybatısındaki Şebuster'de dünyaya gelen Şebüsterî'nin doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber daha çok 687/1288 veya 720/1320 tarihleri arasında yaşadığı kaydedilmiştir¹.

Şebüsterî'nin *Gülşen-i Râz* adlı eseri dolayısı ile çok sayıda kaynakta ismi geçmiş olmasına rağmen hayatına dair bilgiler oldukça sınırlıdır. *Sa'âdet-nâme*'sindeki kısmî bilgiler dışında kendi eserlerinde de hakkında malumat bulunmamaktadır. Bu durumun onun uzleti tercih eden mütevazı ve şöhreti sevmeyen kişiliği ile alakalı olduğu söylenebilir.

1 Sa'düddîn Mahmûd b. Abdülkerîm b. Yahyâ Şebüsterî, *Mecmua-i Asâr-ı Şeyh Mahmûd Şebüsterî, Gülşen-i Râz, Sa'âdet-nâme, Hakkü'l-Yakin, Mir'atü'l-Muhakkıkîn, Merâtibü'l-Ârifîn*, Nşr.: Samed Muvahhid, Kitâbhâne-i Tahûrî, Tahran 1365 hş., "Mukaddime", s. 2; Şemsüddîn Muhammed Lâhîcî, *Mefâtihü'l-i'câz fî Şerhi Gülşen-i Râz*, (Mukaddime, tashîh ve ta'likât: Muhammed Rîzâ Berzger Hâlki-İffet Kerbâsî, Tahran 1371 hş., s. 20 (Bu eser in Hâlki ve Kerbâsî tarafından yazılan mukaddimesine yapılan atıflarda sayfa numaraları Roma rakamları ile şerhe yapılan atıflar ise (s.) kısaltması ile gösterilecektir); Zebihullâh-ı Safâ, *Târih-i Edebiyât-ı Îrân*, (Telhîs: Muhammed-i Tûrâbî), Tahran 1372, II, 156; Abdülhuseyn-i Zerrînkûb, *Donbâle-yi Custucû der Tasavvuf-i Îrân*, (5. Bsk.), Tahran 1380 hş., s.319.

Eğitimini Gazân (1295- 1304), Olcaytu (1304-1316) ve Ebû Said Hân (1317-1335) zamanında âlimlerin bulunduğu bir şehir olan Tebriz’de yetişmiş meşhur âlim ve sûfilerden ikmâl eden Şebüsterî, *Saâdet-nâme* adlı eserinde Şeyh Emînüddîn-i Tebrîzî’yi şeyhi ve üstadı olarak zikretmekte ve *Fusûs* ile *Fütühât*’ın mütalaasından elde edilemeyen kalbî huzur ve sükûnu ondan öğrendiğini söylemektedir². Şebüsterî’nin kendisinden velâyet hırkası giydiği manevî mürebbisi ve mürşidi ise Bahâeddîn Ya’kûb-ı Tebrîzî (ö. 737/1336-1337)’dir³.

Tabîbzâde Mehmed Şükrî Efendi Şebüsterî’nin silsilesinin Emîr Hüseyinî ve Bahâeddin Zekerîyyâ el-Mültânî (ö. 661/1262 [?]) yoluyla *Avârifü’l-Maârif* yazarı Ebû Hafs Şihâbüddîn Ömer es-Sühreverdi (ö. 632/1234)’ye ulaştığını kaydetmiştir⁴. Şebüsterî’nin silsilesinin Kübrevî geleneğine dayandığı varsayılarak Kübrevîliğin Nûriyye kolunun pîri Nûreddin Abdurrahman-ı İsferyânî (ö. 717/1317)’nin halifesi Emînüddin Abdüsselâm-ı Huncî (ö. 758/1357)’nin müridi olduğu da söylenmiştir⁵.

Teknik anlamda tarîkat şeyhliği yapmasa da irfân meclislerinde sohbet ve nasihatleriyle irşâd faaliyetlerini sürdüren Şebüsterî, *Sa’âdetnâme*’de ve *Gülşen-i Râz*’da da görüldüğü üzere melâmet neşvesine sahip, şöhreti sevmeyen bir kişiliğe sahip olup, idarecilerle ilişki kurmaktan kaçınmış, ehliyetsiz kişilerin şeyh olmasından yakınarak dönemindeki tasavvufî hayatını tenkit etmiştir⁶.

2 Bkz. Şebüsterî, “*Sa’âdet-nâme*”, s. 168.

3 Lâhîcî, *Mefâtihü’l-İcâz*, s. XXI; Rızâ Kuli Hân Hidâyet, *Riyâzu’l-Ârifin*, Tahrân, 1316 hş., s.221-234. Şebüsterî’nin kabrindeki kitâbesinde Bahâeddîn Ya’kûb’un elinden velâyet hırkası giydiği yazılıdır. (*Gülşen-i Râz Şerhi*, (çev.: Abdülbâki Gölpinarlı), MEB Yay., İstanbul 1972, “Giriş öncesi”)

4 Bkz. Tabîbzâde Mehmed Şükrî Efendi, *Silsilenâme-i Sûfiyye*, Üsküdar Selim Ağa Kütüphanesi, Azîz Mahmûd Hüdâyî Bölümü, nr. 1098, vr. 18b).

5 Adnan Karaismailoğlu, “Şebüsterî”, *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, 400.

6 Karaismailoğlu, “Şebüsterî”, XXXVIII, 400.

Sa'âdet-nâme adlı eserinde itikadda mezhebinin Eş'arîlik olduğunu belirten Şebüsterî, "İşlerin en hayırlısı, orta halli olanıdır" diyerek ifrat ve tefritten uzak şek, şüphe ve galattan ârî orta yol olarak tavsif ettiği ve mensûbu olmayı ilâhî bir lutuf olarak gördüğü Ehl-i Sünnet mezhebi üzere olduğunu söylemiştir⁷.

Şebüsterî, bir mukallit olmanın ötesinde varlıkta eşya-nın hakikatlerini idrak etmeye çalışan bir muhakkik olup, gerek manzum gerekse mensur eserlerinde ağırlıklı olarak tasavvuf, kelâm ve felsefe konuları üzerinde duran Kübrevî neş'esine sahip bir sûfî mütefekkir ve şâirdir.

Nazarî-irfânî geleneği takip ederken *Gülşen-i Râz*'da da görüleceği üzere felsefeye bakışı genellikle menfi olan Şebüsterî, İsrakîleri, Yunan filozoflarını ve Meşşâîleri tenkit eder, Meşşâî Felsefe'nin Aristoteles ile tafsîl edildiğini ve İbn Sînâ ile tamamlandığını söyler. Aristo'yu mantık ilmi konusunda takdirle anarken ilâhiyatla ilgili görüşlerinin çarpık olduğunu belirtir. Meşşâî filozofu olan İbn Sînâ ve Râfîzî olan Nâsır-ı Hüsrev de onun tenkit ettiği kişiler arasında yer alır⁸. Böylece o, Gazzâlî ile aynı çizgide buluşur⁹.

Şiirde üslup ve ifâde olarak Ebû Saîd-i Ebu'l-Hayr (ö. 440/1049), Ferîdüddîn-i Attâr (ö. 618/1221) ve Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin (ö. 672/1273)'nin aşk ve vecd yolu üzere olduğu görülmektedir. Doktrin ve formülasyon açısından da İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240)'nin etkisinde olduğu için onun düşünce ve terminolojisini Farsça şiire dâhil eden muhakkik sûfîlerden biri olarak kabul edilmektedir¹⁰. İbnü'l-Arabî etkisi özellikle *Sa'âdet-nâme* adlı eserinde görülmektedir. "*Fütûhâtü'l-Mekkiyye*'den ve *Füsûsu'l-*

7 Bkz. Şebüsterî, "*Sa'âdet-nâme*", s. 149.

8 Bkz. Şebüsterî, "*Sa'âdet-nâme*", s. 185-187, 226.

9 Karaismailoğlu, "*Şebüsterî*", XXXVIII, 401.

10 Karaismailoğlu, "*Şebüsterî*", XXXVIII/400.

Hikem'den "Azdan çoktan hiçbir şey bırakmadım"¹¹ diyerek İbnü'l-Arabî'ye mensûbiyet ve meclûbiyetini ortaya koyan Şebüsterî'nin, *Gülşen-i Râz*'da Emîr Hüseyin (ö. 729/1329)'in sorularına cevaplar verirken İbnü'l Arabî düşüncesinde önemli yer tutan "vücûd", "adem", "hilkat", "merâtib", "a'yân-ı sâbite", "ayniyyet ve gayriyyet", "cevhher ve araz", "insan-ı kâmil" vb. kavramları onun kullanış maksadına uygun şekilde açıkladığı görülür. Lâhîcî, Şebüsterî'nin muvahhid sûfî tâifesinin meşrebinde olduğunu ve bu tâifenin, Hakk'ın dışında bir mevcûd olmadığına kail olanlar olduğunu söyler¹².

Şebüsterî, kısa ömrüne rağmen Bağdat'tan Endülüs'e, Şam'dan Kafkaslar'a kadar pek çok İslâm ülkesini gezmiştir¹³. *Sa'âdet-nâme*'de Mısır, Şam ve Hicâz'ı dolaştığını, şeyhler ve âlimlerle görüştüğünü anlatmakta, onlardan nakiller yapmaktadır¹⁴. Kaynaklarda Kirman'a gittiği, orada evlendiği, çocukları ve torunları olduğu, bunların da "Hâcegân" diye tanındıkları rivâyet edilmektedir¹⁵.

Bazı kaynaklarda vefat tarihi 718/1318 ve 719/1319 olarak gösterilmekte olan Şebüsterî'nin, vefât ettiğinde 35-37 yaşlarında olduğu söylenmektedir¹⁶. Kabri, müşşidi Bahâeddîn Ya'kûb-ı Tebrîzî'nin kabri yanında, "Gülşen-i Pehlevî" adı verilen bahçe içerisinde bulunmaktadır¹⁷.

11 Şebüsterî, *"Sa'âdet-nâme"*, s. 168.

12 Lâhîcî, *Mefâtihü'l-i'câz*, s. 536

13 Karaismailoğlu, "Şebüsterî", XXXVIII, 400.

14 Şebüsterî, *"Sa'âdet-nâme"*, s. 168.

15 Lâhîcî, *Mefâtihü'l-i'câz*, s. XX; Şebüsterî, *Gülşen-i Râz*, (çev.: Abdülbaki Gölpınarlı), MEB Yay., İstanbul 1968, "Önsöz", III. (Bu eser bundan sonraki dipnotlarda "Gölpınarlı, *Gülşen-i Râz* şeklinde verilecektir.); Karaismailoğlu, "Şebüsterî", XXXVIII, 400.

16 M. Ali Han Terbiyet, "Şeyh Mahmûd-i Şebüsterî", *Mecelle-i Armağan*, 12(9), s. 603; Gölpınarlı, *Gülşen-i Râz*, III.

17 Lâhîcî, *Mefâtihü'l-i'câz*, s. XXI.

Genç yaşta önemli bir ilmî ve irfânî tecrübeye erişen, ardında asırlarca kendinden söz ettirecek eserler bırakan, sadece tasavvufa değil islâm ilimlerinin diğer şubelerine ve felsefeye dâir de birikimi bulunan, araştırma şevki dolayısı ile uzun süre seyahatler yapan, çeşitli üstad ve şeyhlerin rahle-i tadrîs ve terbiyesinden geçen, bildiklerini insanlarla paylaşan, siyâsî ve gündelik konulara aldırış etmeyen, doğruları çekinmeden dile getiren, kendinden ve fikirlerinden emin, kimseye minnet etmeyen, duyarlı, etrâfıyla barışık, çevresinde itibar gören, kendisine ehemmiyet atfedilen, devrinin kültürüne vâkıf, Sühreverdî ve Kübrevî geleneğın içinden gelmekle birlikte Melâmî ve Ekberî neşvelerini kendinde toplayan bir sûfidir¹⁸.

B- Eserleri

1- Gülşen-i Râz: Bu eser hakkında aşağıda geniş bilgi verilecektir.

2- Sa'âdet-nâme: Farsça tasavvufî bir mesnevî olan *Sa'âdet-nâme*, 1571 beyittir. Allah'ın zât, sıfât, esmâ ve fiillerinin konu edildiği dört babdan oluşan bu eser, lafız ve içerik bakımından *Gülşen-i Râz*'a benzemektedir.

3- Hakka'l-Yakîn fî Ma'rifeti Rabbi'l-Âlemîn: Farsça mensur bir eser olup, Hakk'ın zâtının ve sıfatlarının zuhûru; mezâhir-i merâtib; Hakk'ın vahdetinin vücûbu; mümkünü'l-vücûd ve kesret; taayyün ve hareket, teceddüd ve taayyünât; hikmeti-i teklîf, cebir ve kader; me'âd, haşır, fenâ ve bekâ gibi konuları içermektedir.

18 Muammer Cengiz, *Şebüsterî ve Gülşen-i Râz*, Litera Yayıncılık, İstanbul 2016, s. 64.

HARÎRÎ-ZÂDE MUHAMMED KEMÂLEDDÎN'İN HAYATI ESERLERİ VE RÜŞEN-İ DİL-NÜVÂZ'I

A. Hayatı

Tasavvuf ve tarikatlar tarihine dair şimdiye kadar yazılmış en geniş eser olma niteliğini taşıyan, *Tibyânü vesâ'ilî'l-hakâ'ik fi Beyâni Selâsili't-tarâik* adlı eserin müellifi olan Harîrî-zâde Mehmed Kemâleddîn, XIX. asrın ikinci yarısında İstanbul'da yaşamış meşhur mutasavvıflardandır.

Cemâziyelâhir 1267/Mart 1850 tarihinde İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Asıl adı Mehmed Kemâleddin olup Rifâî şeyhlerinden Seyyid Abdurrahman el-Harîrî'nin oğludur. Soyu, Rifâiyye tarikatının pîri Ahmed er-Rifâî (ö.578/1182)'nin torunlarından Harîriyye kolunun kurucusu Ebû'l-Hasan Ali eş-Şeyh es-Seyyid Burhâneddin Ebû'l-Hasan Ali el-Harîrî'ye (ö. 645/1248) ulaşır⁷³.

73 Bu sülâlenin, "ipekle ilgili, ipekten yapılmış; ipek gibi yumuşak ve ipek ticareti ile iştigal etmek" manalarına gelen "Harîrî" lakabıyla anılması, Ebû'l-Hasan Ali başlar (Harîrî-zâde, *Tibyân*, I, 289a). Bkz. Yakup Çiçek, *Harîrîzâde Mehmed Kemâleddin, Hayatı-Eserleri ve Tibyânü vesâ'ilî'l-hakâik fi beyâni selâsili't-tarâik: Muhtevası-Kaynakları*, (öğretim üyeliği tezi, 1982), MÜİF, İstanbul 1982, s. 13; Yakup Çiçek, "Harîrîzâde Mehmed Kemâleddin Efendi",

Hayatı hakkında bilinenler, *Tibyânü vesâ'il-i-hakâ'ik* adlı eserinde verdiği bilgilere dayanmaktadır⁷⁴.

Beş yaşında ilim tahsiline başlamış, Hâfız Osman Efendi'den bir müddet Kur'ân-ı Kerîm dersleri okumuştur. Sonra Mekteb-i Rüşdiyede sarf, nahiv, mantık ve âdâb gibi mukaddemât ilimlerini, iki kardeş olan Ali ve Mevlâ Emîn Ankaravî efendilerden okumuş, Allâme Hâfız Şâkir Efendi'nin *Sahîh-i Buhârî* derslerine devam etmiştir⁷⁵. Bu arada babası Şeyh Abdurrahmân-ı Harîrî'den tarîkat-ı Rufâiyye ve Halvetiyye'yi ahzetmiştir. Yine ilim tahsili ve tarîkatle meşgul iken *Ziyâi'l-bedr* diye isimlendirdiği *Hizbü'l-bahr*'ı şerhetmiştir⁷⁶.

On yedi yaşında iken babası vefat edince (1284/1867) bir süre ticaretle meşgul olmuş ise de tekrar ilim tahsiline yönelmiş, bilahare Mevlânâ Şeyh Muhammed el-Enîsî el-Hüseynî ed-Dımuşkî'den tarîkatını tamamlamaya muvaffak olmuştur⁷⁷.

Harîrî-zâde'nin tasavvufî ve dinî bilgisini artırmak ve bazı meşâyihle görüşmek amacıyla kısa süreli seyâhatleri de olmuştur. Bu seyahatlar esnâsında bazı tarîkatlardan icazet aldığı gibi bazılarında da hırka giymiştir⁷⁸.

Aslen Halepli olduğu için 1286/1869 yılında akrabalarını ziyaret için gittiği Halep'te dört ay kalmış bu çevredeki fazîletli âlim ve şeyhlerle sohbet etmiştir. İstanbul'a dön-

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sy.: 7-8-9-10, İstanbul 1995, s. 407.

74 Harîrîzâde Mehmed Kemâleddin, *Tibyânü vesâ'il-i-hakâ'ik fî beyânî selâsili't-tarâik*, Süleymaniye Ktp., İbrahim Efendi, nr., 430-432, III, vr. 304a-b.

75 Harîrî-zâde, *Tibyân*, III, vr. 304a.

76 Harîrî-zâde, *Tibyân*, III, vr. 304a.

77 Harîrî-zâde, *Tibyân*, III, vr. 304a.

78 Çiçek, "Harîrîzâde Mehmed Kemâleddin Efendi", s. 410; Yakup Çiçek, "Tibyânü Vesâ'il-i-Hakâik fî Beyân-i Selâsili't-Tarâik'a Göre Hacı Bayram-ı Veli ve Bayramiyye", *Uluslararası Hacı Bacı Bayram-ı Veli Sempozyumu Bildiriler Kitabı 1*, Anıl Matbaacılık, Ankara 2016, s. 198.

düğünde hadîs âlimlerinden Şeyh Abdüllatif Buhârî'yi evinde misafir etmiş, kendisinden fıkıh ve müselsel hadis dersleri okumuş, Kadiriyye tarikatı icâzeti almıştır. Yine Şeyh Kâsım el-Mağribî (ö. 1298/1880)'nin *Câmi'ü's-sahîh* derslerine devam etmiş, Allâme ibn Akile el-Mekki'nin *Müselselât- Ukayle el-Mekkî*'sini okumuştur⁷⁹.

Harîrî-zâde'nin, derinleşip meşhur olduğu saha her ne kadar tasavvuf ise de kendisini fıkıh, tefsir ve hadîs gibi diğer dinî ilimlerde de yetiştirmiştir⁸⁰. Tasavvuf ilmini kendisinden tahsil ettiği eş-Şeyh es-Seyyid Muhammed Nûrû'l-Arabî⁸¹ ile karşılaşmasını, Allah'ın bir lütfu olarak niteleyen

79 Harîrî-zâde, *Tibyân*, III, vr. 304b

80 Çiçek, "Harîrîzâde Mehmed Kemâleddin Efendi", s. 411; Çiçek, "Tibyânü Vesâil'l-Hakâik fi Beyân-i Selâsili't-Tarâik'a Göre Hacı Bayram-ı Veli ve Bayramiyye", s. 199.

81 Muhammed Nûrû'l-Arabî, 1220/1805'de Kahire'de dünyaya gelmiştir. 1820'de Ezher hocalarından Şeyh Hasan el-Kuveysinî'nin yanında tahsil hayatına başlamış, dokuz yıl tahsil gördükten sonra 1244/1828 tarihinde Yanya'ya gitmiş burada Nakşibendî şeyhi Yûsuf Efendi'ye intisap etmiştir. 1245 (1829-30) yılında Yûsuf Efendi'nin emriyle Mekke'ye gitmiştir. Burada Halvetî-Şâbânî şeyhi İbrâhim eş-Şemârikî'ye intisap ederek kendisinden Halvetî-Şâbânî, Üveysiyye ve Ekberîyye tarikatlarından icâzet almıştır. Mekke'den ayrılıp Kahire'ye dönmüştür. Burada Şeyh Hasan el-Kuveynî'ni ile görüşmüş, şeyh de ona kendisinde artık vehbî ilimlerin inkişaf ettiğini ve Rumeli'ye gitmesi gerektiğini söylemiştir. Bunun üzerine İskenderiye'den Antalya'ya geçen Nûrû'l-Arabî, Anadolu'nun bazı şehirlerini dolaşarak Gelibolu'ya, oradan Selânik'e geçmiştir (1833). Buradan Serez'e ve Koçana'ya daha sonra Üsküp'e yerleşmiştir. Üsküp'te Nakşibendî-Müceddidî şeyhi Kazanlı Abdülhâlik Efendi'ye intisap etmiştir. 1843 yılında hacca gitmek Üsküp'ten ayrılmıştır. Mekke'de Kazanlı Abdülhâlik Efendi'nin halifesi Trabzonlu Şeyh Mustafa Efendi'ye intisap ederek Nakşibendî-Müceddidî icâzetnâmesi almıştır. Nûrû'l-Arabî, müritlerinin daveti ile birkaç defa İstanbul'a gelmiştir. Bilhassa yaptığı seyahatler ve devlet bürokrasisinin önemli mevkillerini deruhde eden şahsiyetlerle kurduğu yakın ilişkiler neticesinde temsil ettiği Nakşî-Melâmî neşvesini başta Balkanlar ve İstanbul olmak üzere geniş bir coğrafyada yaymayı başarmış ve birçok halifesi olmuştur. Nûrû'l-Arabî'nin baş halifesi vefatından sonra yerine geçerek şeyhinin erkânını devam ettiren damadı Şeyh Abdürrahim Fedâi Efendi (ö.1303/1885)'dir. İstanbul'daki halifeleri arasında şu zatlar yer almaktadır: Şehremini'deki Pazar tekkesi şeyhi Ahmed Sâfi Efendi, Mevlânâkapı'daki

(METİN)
RÛŞEN-İ DİL-NÜVÂZ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Hamd bî-had ol Ferd-i Azîm-i Ahad hazretlerine sezâdır ki, gülşen-i kulûb-i evliyâyı ezhâr-ı esrâr-ı irfân ile tezyîn ve tefrî' ve meyâdin-i serâyir-i 'urefâyı letâyif-i îkân ile tervîc eyledi. Ve salât ve selâm-ı lâ-yu'ad Ahmed-i Mahmûd-ı Muhammed hazretlerine ihdâdır ki ümmet-i merhûmeyi kayd-ı hestî-i mevhûmdan tahlîs ve makâmât-ı fenâ ve bekâya îsâl ile tahsîs eyledi. Ve âl u evlâd ve ashâb-ı emcâd hazerâtına ahrâdır ki, onları ümmet-i merhûmeye nücûm-i hüda ve kevâkib-i ihtidâ eyledi. Eser-zâ, efkari'l-muvahhidîn Mehmed Kemâleddîn eş-şehîr bî Harîrî-zâde -rezzakahullâhu'l-hüsnâ ve ziyâde-'den sâlikân-ı tarîk-i meveddet ve sâkinân-ı makâm-ı muhabbet olan bazı ihvân-ı safâ ve hallân-ı vefâ, kutbu'l-ârifîn ve zuhrü'l-kâmilîn ekmelü'l-mudakkikîn ve'l-muvahhidîn, necmü'l-milleti ve'd-dîn, eş-Şeyh Mahmûd eş-Çebusterî [Şebüsterî] et-Tebrîzî -kuddise sirruhu'r-râzî- hazretlerinin câmi'-i nükât-ı hakikat ve mecâz olan *Gülşen-i Râz* nâm kitâbının müzâkeresini niyâz {1a} eylediklerinde ¹¹⁰ وَأَمَّا السَّائِلُ فَلَا تَنْهَرْ âyet-i kerîmesine iktidâ ve ¹¹¹ مَنْ كَتَمَ عِلْمًا أَلْجَمَهُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ بِلْجَامٍ مِنْ نَارٍ tahzîrinden

110 "Sakin isteyeniyi azarlama!" (Duhâ, 93/10).

111 "İnsanların bilgisine ihtiyaç duyduğu kimse bilgisini onlara anlatmayıp saklarsa kıyamet gününde Allah onun ağzına ateşten bir gem vurur".

ictimâba iktifâ ederek merâmlarına müsâade edip hîn-i müzâkerede mütâlâa olunan sultânü'l-urefâi ve'l-evliyâi, el-muktebisü envâre'l-velâyeti min-mişkâti hâtemi'l-Evliyâi, eş-Şeyh Muhammed b. Yahyâ b. Ali el-Lâhicî en-Nûrbahşî -kuddise sırruhu's-senâ- hazretlerinin şerhinden iltifât ederek işbu mecmuânın cem'ine âğâz edip nâmını *Rûşen-i Dil-nüvâz* tesmiye ve yârân-ı sâhib-i dilâna tehdiye eyledim. Mercûdur ki mütâlâa edenler sakâtâtını ıslâh edip bâis-i felâh ve necâh olan duâ-i hayr ve dil-i virânemi mesrûr ve şâd edeler.

112 والله الموفق للصواب وإليه المرجع والمآب

وها أنا أشرع في المقصود

113 {1b} مستعينا بالله الملك المعبود

[1] به نام آنکه جان را فکرت آموخت

چراغ دل به نور جان برافروخت

*Şol zâtın nâmıyla ki câna fikr ta'lim eyledi
ve gönül kandîlini rûh nûrundan yaktı.*

Çünkü matlab-ı a'lâ, erbâb-ı mezâhib ve meşârib itti-fakıyla *mârifetullâh*dır ve onun husûlü havâssa nazar ve istidlâl ve ehassa keşfledir. Ve iki fırkanın da ıstılâhında bu iki tarîk “fikret” ile mu'abberdir. Zîrâ fikr be-hakîkat zâhirden bâtına ve sûretten mânâya seyr-i ma'nevîdir. Ve

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh eş-Şeybânî, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, (thk.: Şu'ayb el-Arnaûd ve ark.), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2001, XVI, 351; Tirmizî, İlim: 3.

112“Allah doğruya ulaştırandır, kendisine dönülecek ve sığınılacak yegâne varlık O'dur.”

113“Bütün varlıkların kendisine ibadet ettiği Melik olan Allah'a istiâne ederek maksadıma başlıyorum.”

“cân” rûh-i insânîden ibâretidir ki bu maânîyi müdrik ve ulûm-i ilâhiyyeyi mu‘allemidir ki mele-i a‘lânın ve enbiyâ ve evliyânın ulûmu, bahr-i bî-pâyân, ulûm-i ilâhiyyeden bir katredir. Ve tarîk-i fikret ile mârifet bu nîmetin aza-metindendir.

به نام آن که buyurup esmâ-i ilâhiyyeden bir ismi tasrîh etmedi. Ve “dil”, rûh ile nefis miyânında vâsıtaadır. Ve ikisinin kemâlâtı, berzahıyyet hasebiyle onda zuhûr bulur ve rûhdan istifâza edip nefse ifâza eder. “

چراغ دل به نور جان برافروخت ” mısra‘ıyla kalbin rûhdan istifâza eylediğine işâret eyledi. Ve kalbi ol cihetten çerâğa nisbet eyledi ki zulmette idrâk-ı eşyâ, nûr-ı çerâğ vâsıtasıyla olduğu gibi rû‘yet-i hakîkî, zulmet-i kesrette safâ-yı dilden gayrı bir şey ile hâsıl olmaz. Ve “nûru câna” nisbet eylediği safâ-yı tecerrüdle mücellâ olup küdürât-ı ta‘alluktan muarrâdır. Ve “akl” ve “rûh” ki “cân”dan ibârettir. Ve “sır” ve “hafâ” ve “nefs-i nâtika” ve “kalb” cümlesi bir hakîkat olup merâtibde zuhûr hasebiyle sıfâtının ihtilâfı vâsıtasıyla esâmi-i muhtelifesi peydâ eylemiştir. Ve her bir isim bir sıfat-ı hâss itibâriyledir; ¹¹⁴ {2a} كما لا يخفى على المتأمل

[2] ز فضلش هر دو عالم گشت روشن

ز فیضش خاک آدم گشت گلشن

O’nun fazlından dü-âlem rûşen oldu,

O’nun feyzinden hâk-i Âdem gülşen oldu.

Tecellî zuhûru iki nev‘ olup biri ‘âmmıdır -ki, ona *tecellî-i rahmânî* derler- mevcûdât üzerine ifâza-i vücûd, ¹¹⁵ “مع ما يَتَّبَعُهُ مِنَ الْكَمَالَاتِ” tır. Ve bu tecellîde;

114“Dikkatle ve etraflıca düşünene gizli olmadığı gibi.”

115“Layık olduğu kemâlatla beraber”

116 مَا تَرَى فِي خَلْقِ الرَّحْمَنِ مِنْ تَفَاوُتٍ

117 وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ

âyet-i kerîmelerince mevcûdât müsâvîdir ve buna rahmet-i imtinânîyye derler ki bilâ sâbıkâ-i amel, Cenâb-ı Hakk mahz-ı minnet ve inâyetiyle bu rahmeti ifâza eyledi. Ve “fazl” bu tecellîden ibârettir. “Dü-âlem” ki gayb ve şehâdet ve dünyâ ve ukbâdan ibârettir, bu tecelliyle envâr-ı vücûd ile rûşen olmuştur. Cemî‘-i zevâta şâmil olduğundan nâkıs ve kâmil berâberdir. Kâfir ve küfr, mü‘min ve îmân cümlesi müsâvîdir. Ve ikinci tecellî hâssdır ki ona *tecellî-i rahîmî* derler. Mârifet ve tevhîd ve rızâ ve teslîm ve tevekkül ve mutâba‘at-ı evâmîr ve ictinâb-ı nevâhî ve emsâli kemâlât-ı ma‘neviyyenin, mü‘minât ve sadîkât ve erbâb-ı kulûb üzerine feyezânıdır. Ve bu tecellîde ¹¹⁸ فَسَأَكْتُبُهَا لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ

âyet-i kerîmesince kâfir mü‘minden ve âsî mutî‘den ve nâkıs ve kâmilden mümtâz olmuştur. Ve feyz bu tecellîden ibârettir. Ve bu *feyz-i hass*dır ki, tıynet-i insânîyyeyi gülşen eylemiştir. Ve nice binler maârif ve yakiniyât, gül-i rengârenk hoş bûları bu gülşende şukûfelenmiştir.

[3] توانایی که در یک طرفه العین

ز کاف و نون پدید آورد کونین

Bir kâdirdir ki yek nazar kevnîni kâf u nûndan âşikâra getirdi.

Yâni bir kâdirdir ki iktizâ-yı zâtîden ibâret olan hubb-ı zuhûr ve izhârı yek nazar-ı icmâlîde sûret-i irâdet-i külliyye olan kâf u nun’un yâni *kûn* emrinden kevneyni

116 “Rahman’ın yaratışında hiçbir uyumsuzluk göremezsin.” (Mülk, 67/3).

117 “Rahmetim ise her şeyi kapsamıştır.” (A’râf, 7/156).

118 “...Onu, bana karşı gelmekten sakınanlara yazacağım...” (A’râf, 7/156).

yâni a'yân-ı sâbite-i cemî'-i mevcûdât-ı gayb ve şehâdeti izhâr eyledi. A'yân-ı sâbite -ki, suver-i ilmiyye-i Hakk'tır- tecellî-i vâhidiyyet olan tecellî-i sâni ile {2b} tafsîl bulup yekdiğerinden mümtâz olmuştur. Bu mertebe mertebe-i ahadiyyet-i Zât'dan mertebe-i vâhidiyyet-i esmâ ve sıfâta tenezzül mertebesidir. Hulâsa-i kelâm zât-ı ahadiyyet, vucûb ile imkân miyânında berzah olan taayyün-i evveli iktizâ eylediğinde mertebe-i esmâ ve sıfât olan vâhidiyyet ve ilâhiyyet mertebesi zâhir oldu. Ve taayyün-i evvele, "akl-ı küll" ve "kalem" ve "rûh-ı a'zam" ve "ümmü'l-kitâb" ve "hakikat-i Muhammediyye" derler. Tekessür-i esmâ, sıfâtının ihtilâfı itibâriyledir. Ve "kevineyn" ile mu'abber olan gayb ve şehâdetten cemî'-i eşyânın a'yânı bu ta'ayyün-i evvel sûretiyle ilm-i Hakk'da bir sebîl-i imtiyâz sübût bulmuştur. Ve bu tecellî, nefes-i rahmânîyle zuhûr bulmuştur ki buna "tecellî-i zuhûrî" ve "feyz-i mukaddes" dahi derler. Ve "nefes-i rahmânî", sûret-i mümkinâtda zuhûr-ı Hakk'dan ibârettir. Ve bu bir tecellîdir ki cemî'-i mevcûdât üzerine ifâza-i vücûddur. Ve evvel mertebe ki bu feyzi kabûl eylemiştir. Evvel taayyün oldur. Ve li-hazâ buyurur:

[4] چو قاف قدرتش دم بر قلم زد

هزاران نقش بر لوح عدم زد

*Çünkü onun kudretinin kâfî kalem üzre nefis urdu,
levh-i 'adem üzre binlerce nakş urdu.*

Yâni irâde-i ilahî, kudret-i nâmütenâhî, nefes-i rahmânî ile kalem-i a'lâ tesmiye olunan ta'ayyün-i evveli îcâd eyledi. هزاران نقش yâni nukûş-ı a'yân, keserât-ı gayr-ı mütenâhiye-i rûhânî ve cismânî, levh-i 'adem üzre peydâ oldu. "adem" den murâd 'adem-i izâfîdir ki a'yân-ı sâbiteye, vücûd-ı hâricîye nisbet, 'adem denir. Nukûş-ı keserâtın levh-i 'adem üzere muntakış olması 'adem-i zarf-ı a'yân olmak değildir. Belki murâd a'yân-ı sâbite ilm-i Hakk'da

bir hâletdedir ki ‘adem, vücûd-ı hâricî ile muttasıf olub ‘ademde sâbittir. Ve “kâf-ı kudret” ki {3a} kudretin evvelki harfidir. Onunla kudretin ta‘alluk ettiği evvel-i maddî olan taayyün-ı evvele tağbiye edip, kudret-i Subhânî, nefes-i rahmânîyle izhâr-ı a‘yân-ı eşyâ eylediğine işâret eyledi.

[5] از آن دم گشت پیدا هر دو عالم
و ز آن دم شد هویدا جان آدم

*Ol nefes-i rahmânîden dü-âlem peydâ oldu
ve ol nefesden cân-ı âdem hüveydâ oldu.*

Yâni âlem-i gayb ve şehâdet nefes-i rahmânî ile ilmden ‘ayna gelip tecellî-i şuhûdî-i Hakk zuhûr buldu. Sûret-i mezâhir-i kevnîyye-i Hakk’ın zuhûruna nefes-i rahmânî den-diği nefis-i insânîye teşbîhdendir. Şöyle ki, nefes-i insânî, fî nefsihî havâ-yı sâzic olup mahâric-i hurûfa mürûr ile libâs-ı suver-i hurûf ile mültebis olduğu gibi, zât-ı ahadiyyet dahî kesretten münezzeh olup merâtib-i mezâhir-ı imkânîyyede izhâr-ı esmâ ve sıfât cihetiyle tecellî eylediğinde libâs-ı kesret ile mültebis olmuştur. Ve insan için husûsiyet ve câmi‘iyyet-i cem‘-i merâtib cihetinden bir husûsiyet vardır ki ol husûsiyetin vücûduyla cümle-i âlemînden tahsîs-i bi’z-zikr edip و ز آن دم شد هویدا جان آدم buyurur ki, câmi‘-i cemî‘-i kemâlât-ı vücûb ve imkân olan cân ve hakikat-i âdem nefes-i rahmânîden ibâret olan tecellî-i zuhûrîden hüveydâ ve zâhirdir. Çünkü insan meclâ-yı zât ve âyîne-i esmâ ve sıfâtdır. Müstelzim-i ma‘rifetnâme olan akıl ve temeyyüz onun neş‘esinde zuhûra geldiği cihetten buyurur:

[6] در آدم شد پدید این عقل و تمییز
که تا دانست از آن اصل همه چیز